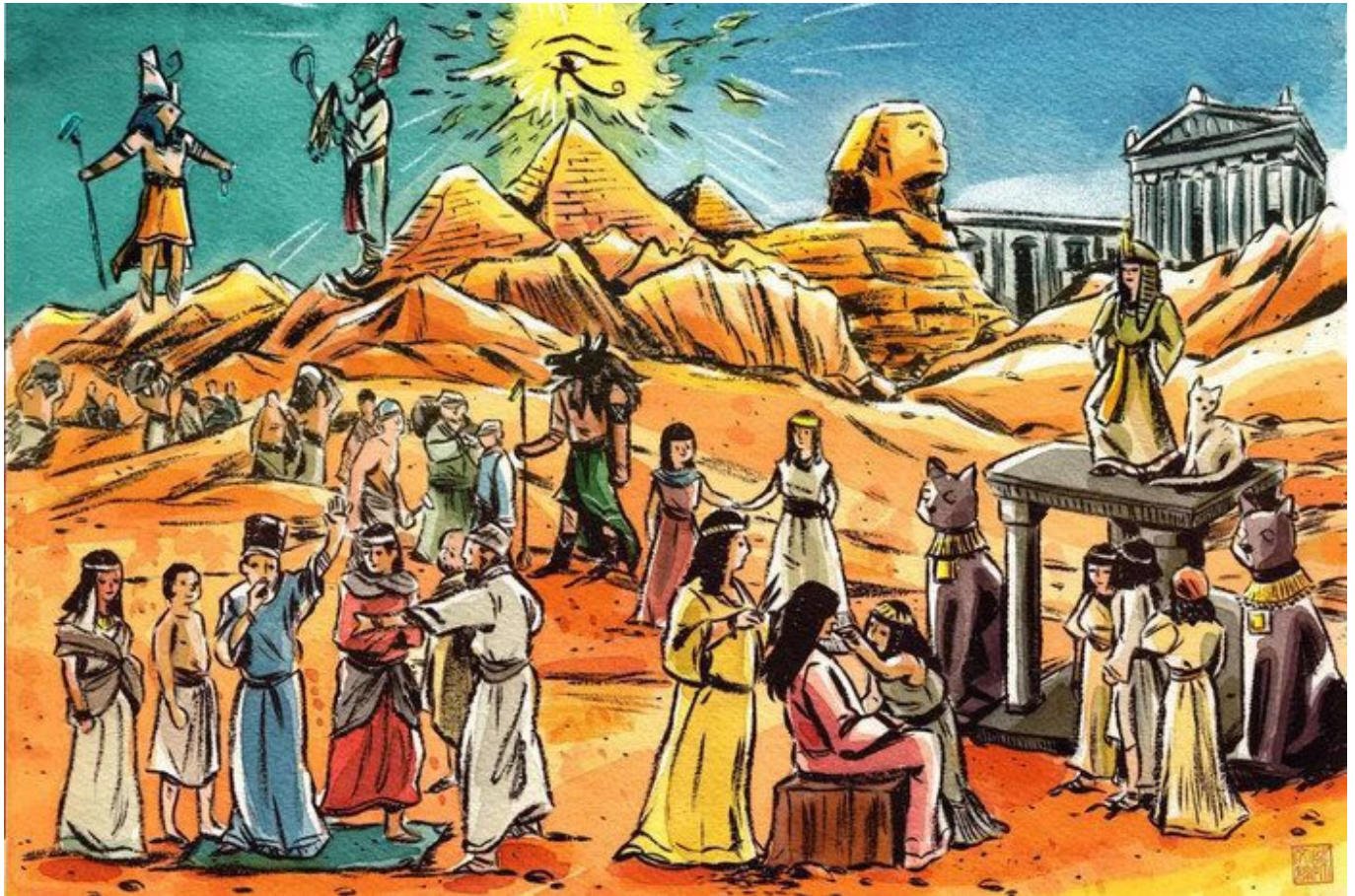


Syganlara nämüçin pyrgunogullary diýilýär?

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar, Türkmen dili
написано kitapcy | 26 января, 2025

Syganlara nämüçin pyrgunogullary diýilýär? SYGANLARA NÄMÜÇIN PYRGUNOGULLARY DIÝILÝÄR?



Aýratynam türk edebiýatynda gaty köp şygryda syganlara (çingeneler) pyrgunogullary (faraonogullary, ýagny faraonlaryň nesli -t.b.) diýilýär.

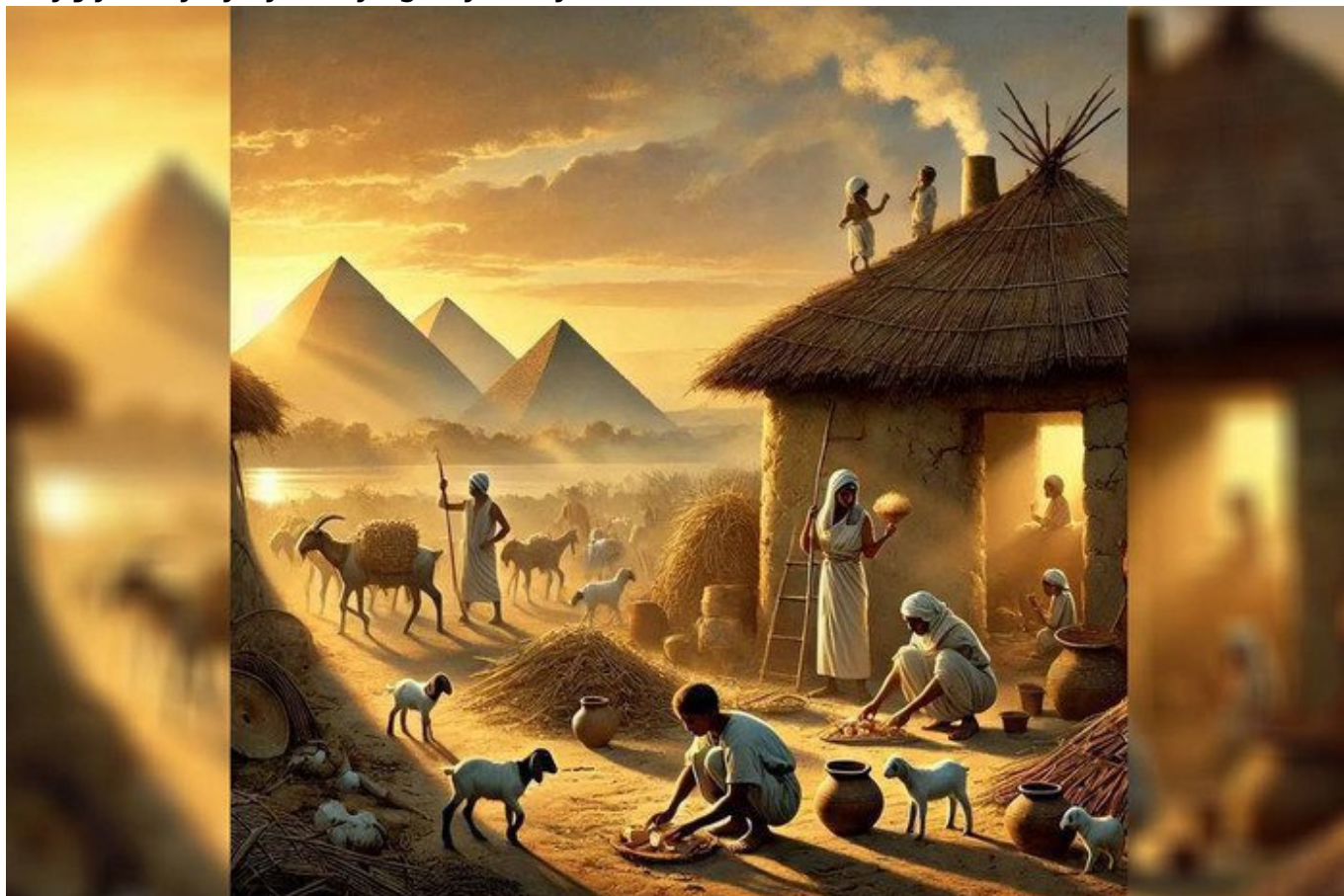
Bu kesgitleme pyrgun tipologiýasyndan ötri ýaramaz many aňlatsa-da, iň soňunda aýtjagymyzy başynda aýdyp, gürrüňimize başlalyň.

Bir zady aýratyn belläp geçmek gerek: Müsürdäki kyptylardan ugur alýan bu kesgitleme şahyrlarymyzyň diline düşenem bolsa, bärde syganlar üçin utanar ýaly zat ýok.

Hawa, faraonlaryň birnäçe dini taryhymyzda ýigrenç bildirilen adamlar bolsa-da, öňe sürülşi ýaly syganlar faraon neslinden

gelýändigi çyn bolsa, onda olar taryhyň iň beýik medeniýetlerinden birini gurandyklary üçin buýsanmaga haklydyrlar.

Şundan ugur alyp, makalamyzyň dowamynda aýtjak sözümyz taryhyň iň mazlum halky bolan rumynlaryň tarapynda bolar we aýratynam diwan edebiýatyndaky bu duşmançylykly rumyn diskursyny okyjylarymyzyň dykgatyna ýetireris.



• Özlerine nämüçin «roman» diýýärler?

Syganlara dünýäniň her ýerinde birhili at berlipdir. Hindi dilinde «sazşynas» manysyny berýän «toýeng» diýilse, Türkiýede «Karaçi (garaçy), koçer, pypyry, kypty» ýaly atlar berilýär (türkmenlerde syganlara «jögi» diýlipdir -t.b.)

Şeýle-de dürli ýurtlarda ýaşayan adamlar syganlara ýaşayyş-durmuş formasyndan we tenlerinden ugur alyp «mustalöinen» (gara), «Faraonepene» (faraonyň neberesinden bolan) we «Kalo» (gara) ýaly atlary beripdir. Syganlar bolsa diňe «adam» manysyny berýän «roman» (ýa-da «rumyn») sözünü ulanypdyr.

Hermen Berže «Sygan mifologiyasy» atly eserinde üç esasy topara bölmek bilen syganlaryň gelip çykyşy barada şu

maglumatlary berýär:

Kaldera syganlary: Rumyn dilinde gazana «caldera» diýilýär. Atlaryndanam bilnişi ýaly olaryň köpüsi gazançylyk bilen meşgullanýar. Olarda beýleki ähli sygan toparlary ýaly diňe özleriniň hakyky syganlardygyny aýdýarlar. Ilkinji bolup Balkan ýarymadasyndan çykypdyrlar. Soňra Orta Ýewropadan Fransiýa geçip, lowariler, boýbalar, luliler, çurariler, turko amerikanlar ýaly baş şaha bölünipdirler.

Gitanolar: Daşky görnüşleri bilen kalderalardan tapawutlanyşlary ýaly, döp-dessurlary we dialektleri bilenem tapawutlanýarlar. Öz aralarynda ıspaniýalylar ýa-da andaluslylar we kataloniýalylar diýen iki topara bölünýärler. Gitanolara hemme ýerde duşmak mümkin däl. Olara diňe Portugaliýada, Ispaniýada, Demirgazyk Afrikada, Günorta Fransiýada duşup bolýar.

Manuşlar: özlerine Sinti hem diýýärler. Bu adyň olara berilmeginiň sebäbi Indus kenarlaryndan gelendikleri üçin berlen bolmagy-da ähtimal. Orta Ýewropadaky syganlar üç goşmaça şaha bölünýärler: walsikanlar (fransuz sintiler), gaýrikanlar (nemes sintiler), piemontesiler (italýan sintiler).

Syganlar öz taryhynyň dürli döwürlerinde kän-kän zulumlara sezewar bolup gelseler-de, ikinji jahan urşy döwründe Faşistik Germaniýa tarapyndan sistematiki genoside uçraýyşlary ýaly rehim-şepagatsyzlyga uçramandylar.

1942-nji ýylda faşistik serkerdelerden Genrih Gimmeler tarapyndan alnyp barylan gyrgynçylykly operasiýanyň dowamynda Ýewropa materiginde ýarym million sygan öldürildi.

Nemes faşistleri «Einsatzgruppe» ýörite toparlary bilen uly sygan awyny ýola goýupdyr: Germaniýa, Belgiýa, Fransiýa, Gollandiýa ýaly giň geografiki giňişlige ýaýran syganlary ýekän-ýekän üşürüp, adamzat taryhyna gara tegmil bolup girjek gyrgynçylykly operasiýany amala aşyrypdylar.

Syganlaryň gyrgynçylyga uçramasyndanam beter başga bir zat bolsa bu boýunça ýeke nemes faşistiniň sygan genosidini amala aşyrmakda aýyplanyp jogapkärçilige çekilmänligidi.

1962-nji ýyla çenli dowam eden uruş günäkärleriniň derňew

işleriniñ hemmesine jöhit genosidiniñ çağinde seredilen bolsa, ýarym million syganyň gyrgynçylygy dünýä jemgyýetçiliginiñ wyždany tarapyndan görmezlige salyndy.



• Osmanly we çingeneler (syganlar)

Syganlar taryh arenasynda birnäçe ýurda aralaşypdyr. Şol barlan ýerleriň birem Müsür. Şol sebäpden Osmanly ýaly birnäçe ýurtda olara kyptylar hem diýlipdir.

Düýş görenden soň dünýäni aýlanyp jadylaýjy eser ýazan jahankeşdämiz Öwlüýä Çelebi syganlar üçin dürli kesgitlemeleri ulanypdyr.

Çelebi «kowmy-kababete» diýip atlandyran syganlary üçin faraon neslinden gelen milletdigini öňe sürüpdir.

Taryhçy Halil Inaljygyň geçiren barlaglarynda, aýratynam Üsküdar sebitlerinde ýaşaýan syganlaryň ilkinji gezek Stambula Fatih Soltan Mämmet tarapyndan getirilendigi we 31 maşgalanyň bu göçüşlige degişli edilendigi anyklanypdyr.

Rowaýata görä Nemrutyň buýrugy bilen Ybraýym pygamberi oda atan Çin we Gen doganlaryň (Çin+Gen=çingene -t.b.) nesli syganlara degişli hasaplanýanam bolsa, bu aýdylýanlar ullakan etimologiki ýalandan ybaratdyr.

Parsça «çalgy» manysyny berýän «çeng» (türkmen diline «çeňňi» görnüşinde geçipdir -t.b.) sözünden ýasalan «çingene» – raks

edip tans oýnaýan manysynda ulanylýar. Osmanly döwründe-de syganlar has hem toý-dabaraly durmuşyň esasy bölegi bolup bilipdir.



- **Iň tanymal syganlaryň biri Garagözdi**

Syganlar Osmanlynyň gurlan döwründen başlap toý-dabaraly durmuşynda öz ýerlerini tapypdyr. Munuň iň anyk mysaly Hajy Ewhat, ýagny tanalýan ady bilen Garagözdi. Aslynda syganlaryň şum takdyrynyň bolandygyny iň gowy görkezýän mysalam Hajy Ewhadyň ömrüdir. Orhan Gazynyň döwründe osmanly raýatlygynyň içinde musulman bolan Garagöz dosty Hajy Iwaz (Hajiwat) bilen birlikde halky şadyýanlyga we şowhun-şagalaňa şeýle bir imrindiripdir welin, bu ýagdaý birtopar garasöýmez adamlaryň nägileligine sebäp bolupdyr.

Orhan Gazy gelýän tankydy bellikleriň netijesinde Hajy Ewhady we Iwazy bogdurypdyr. Ýöne ol beýdendigi üçin soň ökünipdir. «Möwlidiň» awtory Süleýman Çelebi Garagözün jemgyýetde döreden täsiri we güýçli mirasy üçin şeýle setirleri ýazypdyr:

*Nakşy-sunyň remzeder hüsnünde rüýet perdesi,
Hajeýi-hükmi ezeldendir hakykat perdesi».*

Syganlar Garagöz mysalynda görlüşi ýaly halk tarapyndan halansa-da, ýene şol halkyň ýigrenjine-de sezewar bolup bilipdir. Munuň belki-de iň ýaramaz subutnamasy aýtgylarymyza

we nakyllarymyza ýerleşen sygan sözleridir:

- *Sygan köpelse, ýanyçarbaşy öwnüp başlar;*
- *Syganyň öýi ýanar, özi dowul kakar;*
- *Sygan çalar, kürt oýnar;*
- *Syganyň öýünde tekje;*
- *Sygan bergisi;*
- *Syganlyk;*
- *Syganlaşmak...*

Sanyny artdyrsaň artdyrybermeli. Bu aýtgylar syganlara bolan umumy garaýşy orta çykarýar, haýsy gözden seretseň seredibermeli-dä...

Birem Ahmet Haşimiň seredişi ýaly görüp bilmek üçin owaly bilen doly adamkärçilikli terbiýäň we estetikaň bolmaly:

«*Sygan – adam tebigatyna iň ýakyn galan owadan görnüşidir. Bu бүрүнч yüzli, fagfur dişli gyryň ýaşaýjylary adam sypatyna giren birnäçe gök agaçlardyr öýdülýär. Sygan bahar paslynyň özüdür. Çagalygymda gören baharlarymdan häzir ýadymda galan sudur: gyzyl, ýaşyl, sary şalwarly (gyýma balakly), aýdym aýdýan we el çarpýan bir süri ýaş oglan-gyz tagta surnaý çalyp bu sazyň wagşy gülkileriniň yzyndan meňzeş çaprazlyklary bilen dag-dereleri zaryn-zaryn iňledýän ýene şol syganlardyr*».

Osmanlynyň syganlar bilen taryhda iki esasy gatnaşygy bolupdy. Birinjisi, Müsüriň eýelenmeginden soň çöle sürülen syganlar. Munuň iň esasy sebäbi, gapma-garşylyklar netijesinde emele gelen alamançylygyň önüni almakdy.

Beýlekisi-de Andalusdaky (Ispaniýadaky) gyrgynçylyk wagtynda Osmanly tarapyndan halas edilen jemgyýetleriň birem syganlardy.

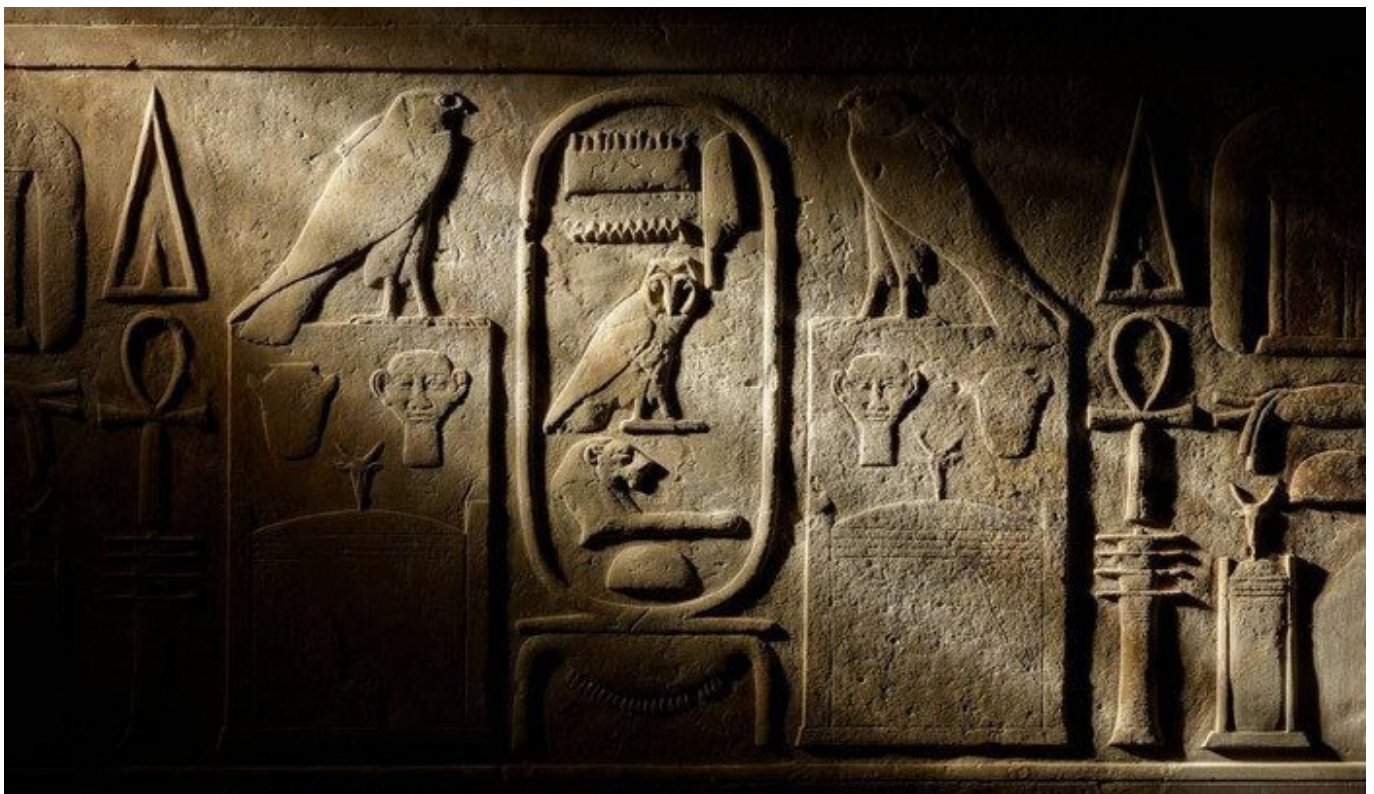
Osmanlyda möhüm döwlet işlerinde wezipe berilmedik syganlar jemgyýetiň ýörite günlerinden bolan durmuş toýlaryny geçirmegiň ýeke özleri hötdesinden gelişleri ýaly düwünçilik, demirçilik, seýislik ýaly kärleriňem gözlenýän ussatlarydy. Munuň bilen birlikde jemgyýetiň ýerine ýetirmekden gaça durýan kürekçilikdir jellatlyk ýaly kärleriniňem köplenç syganlar tarapyndan edilmegi olaryň ýaramaz şan-şöhrata eýe bolmagyna getiripdi.

Taryhçy Reşat Ekrem Koçu osmanly syganlarynyň köp sanly

kriminal wakalaryň baş aktýorydyklaryna garamazdan, öz aralarynda zynadyr gomoseksualizm ýaly azgynçylyklaryň bolmandygyny we olar hakdaky aýyplamalaryň köpüsiniň esassyzdygyny aýdýar. Şeýle-de Osmanlydaky kypty syganlarynyň musulmançylyga geçenlerindenem jizýe salgydynyň alynmagy şerigata gabat gelmeýän ýagdaýlaryň biridi. Muňa garamazdan syganlardan jizýe alynmagy tankyt edilen mesele bolmagynda galýardy. Syganlara şeýle çemeleşilmeginiň düýp sebäbi Osmanlynyň salgyt syýasaty görkezilse-de, musulman syganlaryň musulman däl syganlar bilen bir ýerde ýaşamagyna dowam etmegi-de esasy tutaryklaryň biri hökmünde görkezilip bilner.

Musulmanlaryň arasynda Ybraýym pygamberi (a.s) oda atmakda we faraonyň neslinden bolmakda aýyplanylýan syganlar hristianlar tarapyndanam Isa pygamberi (a.s) haça çüýlän çüýleri ýasap çüýlemekde günäkärlenipdir.

Şeýle esassyz aýyplamalar olaryň köp din tarapyndan gyrakladylmagyna sebäp bolupdyr. Hatda käbir eserlerde syganlaryň döwlet işlerinde işledilmezligini ündäp we hamana ata-babalady bolan faraonyň gargyşsiňen nesli hökmünde baha berlip Mämmet IV-iň döwründäki köplere belli hekaýat bilen düşündirilýär.



• Faraonyň perzentleri diskursy

Diwan edebiýatymyzda syganlara garşy örän agyr sözler aýdylypdyr we olar köplenç faraonyň nesli bolmakda aýyplanypdyr.

B.e.öňki III müňýyllykda Demirgazyk Afrikada Müsür merkezli gurlan Gadymy Müsür döwleti taryhyň iň uzak ömürlü döwletleriniň, hatda medeniýetleriniň biridir.

Dünýä halklarynyň aglaba bölegi şol döwür gowaklarda ýaşap ýörkä, müsürliler kosmos ylmy ulanyp matematiki hasaplamalary işläp düzüpdiler we Nil derýasynyň suwunyň dolup-daşyna görä ekin ekýärdiler.

Ieroglif diýilýän özlerine mahsus ýazuw sistemasy we ösen edebi medeniýetleri bilen şol wagtky dünýäniň merkezidiler.

Şeýle-de özlari bilen deňeşdirilip bilinjek gadymy grek we hindi medeniýetleri Müsüriň ýagty güneşiniň astynda aýdyňlanypdy. Elbetde, islendik medeniýetiň çäkli ömri bardy bularam ajaly golaýlaşdygyça zalymlaşýarsy.

Soňky döwür faraonlaryň syýasy taýdan özlelerini alyp barşy esasan din bilen kesgitlenen öz mäkäm çäklerini goramaga gönükdirilipdi. Gullaryň we ýönekeý ynsanlaryň önbaşçysy bolan yslam pygamberi Musa pygamber (a.s) ýaly şahsyýetleriň garşysynda hökmürowanlyklaryny saklajak bolup eden hereketleri Allanyň näletine duçar bolupdyr.

Allatagala iň soňky mukaddes kitaby (Gurhan) günäniň diňe ony edene degişlidigini aýtmak bilen bir adama ýa-da jemgyýete bolan ýigrenjiň adamy adalatsyzlyk etmäge itermeli däldigini ündeýär. Ýagny Allatagala tutuş Müsüri ýa-da faraon neslini näletlemän, «faraonlyga» garşy çykýar. Muňa garamazdan şahyrlarymyz yslama ters setirleri ýazmaga çekinmändir. Geliň, olaryň käbirine seredip geçeliň.

Mahmur beg eger mejlise balgam byrakursa

Firawn enigidür

Karyşma söze sus bire çingane disünler

Itmeň sözin isgâ (Tyrşi).

Şahyr bu ýerde mahmur halyndaky aşygyň şerap mejlisine balgam

goýan ýagdaýynda onuň pyrgun güjügidigini aýdýar. «Pyrgun güjügi» diýmek bilen syganlar göz önüne tutulýar.

*Arabuň çingenesi oldygyna şübhäm ýok
Şûretu-sîreti zîrâ ki budur hep anuň.
(Boluly Hanif).*

Terjimesi: Arabyň syganydygyna şübhäm ýok. Sebäp onuň daşky sypaty, ahlagy şeýle.

*Çingâne midür asly rakybyň nedir aýa
Gördüm any sûk içre bugün geçdi elekle
(Leýla hanym).*

Terjimesi: Şu gün garşydaş bazarda eli elekli geçip barýarka gördüm, eýsem onuň asly syganmydyr?

*Çingânesin desem saňa bardyr mahalli kim
Kaýsy-fürûş aks-i tabatyny be-heý byrak
(Hanýaly Nury Osman).*

Terjimesi: Eh-eý, miwe satýan, gaharly bolşuňdan el çek, bu bolşuň bilen saňa sygan diýsemem bor.

Käbir şahyr muny ten jynsparazçylygyna çenli ýetiripdir:

*Benzemez hiç birine ûetmiş iki milletden
Çingene derdüm eger olsa sary Çingâne.
(Nafi).*

Terjimesi: Ýetmiş iki milletiň hiç birine meňzemez, Sygan diýerdim eger sary sygan-da bolsa.

Jynsparazçylykly diskursdan halas bolup bilmedik ýene bir şahyrymyz bar:

*Çekmedi wakaýy kybty-da bu rütbe hawfy
Kawmy-Firawnyň elinden dahi Musaýy-Kelim.
(Sünbülzada Wehbi).*

San-sajaksyz mysallar bilen gürrüňi edilýän jynzparazlygyň

sanyny artdyrmak mümkin.

Diwan edebiýatymyzda ýagdaý şular ýaly ýaramaz. Häzirkizaman prozasyna seredenimizde-de syganlara bolan garaýyş şundan gowy däl. Geljekki makalalarymyzyň birinde hökman munuň üstünde-de durup geçeris.

Mehmet MAZLUM ÇELİK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Şenbe, 23.11.2024 ý. Taryhy makalalar